

POUKA I PORUKA GRABOVČEVA »CVITA RAZGOVORA«

FRANJO ŠVELEC
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 886.2.09
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1982-09-09

Pored osnovnih podataka o životu i djelu Filipa Grabovca, autor u ovom prilogu daje analizu njegove najstarije pjesme u njezinu dvojakom značenju: i kao samostalne sastavine i kao integralnog dijela njegova »Cvita razgovora« u koji ju je, dvadesetak godina nakon prvog objavljivanja, uključio. Upozorava potom na posebno značenje Grabovčeve knjige u općoj kulturnoj klimi u tzv. Mletačkoj Dalmaciji prve polovice XVIII stoljeća. Grabovac naime čini zaokret u odnosu na dotadašnju nabožnu spisateljsku praksu: on pored vjerske pouke (u prvom dijelu svoje knjige) daje (u drugom dijelu) i pouke iz osnova svjetske i nacionalne povijesti, istina dosta mutno i nejasno, ali na način koji svjedoči da pisac teži za nacionalnim osvješćenjem svojih zemljaka u uvjetima u kojima je dugotrajna tuđinska vladavina u narodu gotovo izbrisala svijest o njegovu vlastitom identitetu. U izvođenju te svoje osnovne ideje Grabovac je postupio doduše s najboljim namjerama, ali i krajnje naivno: šibajući po nekim porocima i postupcima svojih zemljaka on ih je u priložnoj mjeri prepoznatljivo konkretizirao, čime je na sebe navukao mržnju i čežnju za osvjetom. Optužen pred mletačkim sudom od vlastitih zemljaka za antimletačku djelatnost, završio je život nakon dvogodišnjeg tamnovanja na otočiću Santo Spirito, južno od Venecije.

Grabovac je značajan prvenstveno po svojim idejama u vremenu kad se javlja i u prostoru gdje se javlja. Po njima on je utirao put Andriji Kačiću Miošiću koji će, obogaćen njegovim iskustvom i poučen njegovom zlosretnom sudbinom, nastaviti njegovo djelo.

Susret sa *Cvitom razgovora* nedvojbeno nas upućuje na sud da u njegovu autoru, Filipu Grabovcu, imamo književnika koji se po nekim svojim idejama i općoj usmjerenosti unekoliko odvađa od matične struje književnog trajanja u Dalmaciji prve polovice XVIII stoljeća. Zajedno sa svojim nešto mlađim zemljakom Andrijom Kačićem Miošićem, on u vidno polje književnog oblikovanja uvodi jedno novo područje — Dalmatinsku Zagoru, područje na kojem se stoljećima živjelo, borilo i stradavalo na razmeđu Mletačke Republike i Osmanlijskog carstva. Grabovac i Kačić prvi su naši pisci iz seoskih sredina koji su ondašnji stupanj višeg obrazovanja, a time nekako i status književnika, stekli preko vjerskih škola. Intencije su im u mnogočemu srodne, što neće biti slučajno imamo li u vidu činjenicu da potječu iz iste sredine, da su pohađali iste škole i posvetili se istom zvanju. Kako ni po godinama rođenja nisu daleko jedan od drugoga (Grabovac je u zaostroškoj samostanskoj školi bio svega dvije godine ispred Kačića), može se kazati da im je i prvi zavodski odgoj bio uglavnom isti, da su im učitelji pa i raspoloživi bibliotечni fond u samostanu također bili isti; iz takve bliskosti nastala su, bar po općoj usmjerenosti, i slična djela.

na dužnost kapelana. Razaslao ju je, u formi letka, na različite strane u Dalmaciju i među vojnike svoje zemljake na *terra ferma*. U pjesmi se, kako se već iz samog naslova može naslutiti, žestoko obara na oficire svoje zemljake koji su, po dolasku u vojnu službu na talijansko područje Mletačke Republike, odbacivali svoju narodnu odjeću, ukrase i oružja i oblačili se na talijansku.

Iste, 1729. godine izišla je duždeva naredba kojom se oficirima »is-priko mora« zabranjuje da nose bilo kakvu drugu odjeću osim svoje narodne, pod prijetnjom da će prekršitelji biti otpušteni iz službe, ma kojem činu pripadali. Samo se od sebe nadaje pitanje je li Grabovčeva pjesma izazvala navedenu naredbu. S obzirom na činjenicu da Grabovac na kraju pjesme moli dužda da njegove zemljake »na rvacku« obuče, a ogluše li se na zahtjev da ih »rastavi s kruhom«, zaključuje se da je pjesma našega Vrličanina prethodila naredbi. Duždeva naime naredba čini upravo ono što Grabovac traži; da je išla iza nje, autor bi vjerojatno zahvaljivao duždu, a ne bi ga tek molio. Po tome pak što vrlički pisac duždevu naredbu u svojoj knjizi štampa i smješta neposredno iza svoje pjesme, proizlazi logičan zaključak da je navedenu intervenciju najvišeg mletačkog dostojanstvenika želio predstaviti kao akciju što ju je dužd proveo na njegovu inicijativu.

Međutim, biografi Grabovčevi smatraju da sve to ipak ne mora biti dokazom da je upravo Grabovac svojom pjesmom izazvao duždevu naredbu. S velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da se preodijevanje dalmatinskih vojnih starješina nije svidalo ni mletačkim vlastima, baš kao ni Grabovcu. Samo ih pri tom nisu vodili isti motivi. U Grabovčevim očima bio je to prvi korak odvajanju od svoga naroda, a potom i odnarođivanju;⁶ za mletačke vlasti to je bilo stanovito gubljenje kontrole nad vlastitim oficirima iz krajeva kojima nikad nisu do kraja vjerovali. Bez svoje slikovite i nemalo egzotične odjeće koja je upravo po tome imala karakteristike uniforme, ti su se »na lacmansku« obučeni ljudi gubili u masi, postajali neprimjetni, što mletačkoj vladi nije moglo biti po volji. Stvar se komplicirala vjerojatno još i time što su se tom mimikrijom koristili i podoficiri a ponekad možda i obični vojnici, po svoj prilici s dopuštenjem svojih starješina, te također izlazili za slobodnog vremena kao obični, neuočljivi građani.⁷ To poobičnjenje njezinih

⁶ O tome piše i rano preminuli Sinjanin Ivan Lovrić u svom talijanski pisanom sastavu *Bilješke po putu po Dalmaciji opata A. Fortisa i život Stanislava Sočića* (prev. Mihovil Komba), izd. JAZU, Zagreb 1948; Morlak koji promijeni odijelo — kaže Lovrić — »postare ruglom među svojim zemljacima. Kod njih ima poslovice da tko mijenja haljine, mijenja vješnu« (str. 95). Iznoseći te svoje obje-kcije Lovrić se poziva na Grabovca i na njegovu pjesmu »Esortazione amorosa«. — O tome piše i Grgo Novak u radnji »Jedan anonimni rukopis iz 1775/6. god. o dalmatinskim Zagorcima (Morlakima), Primorcima i otočanima«, *Narodna starina*, XI, 1930, 32.

⁷ Mletački komodiograf Carlo Gozzi (1720—1806), koji je među ostalim ekstravaganostima opisao i svoj trogodišnji status plaćenika u mletačkoj vojsci u Dalmaciji, u svojim *Memorie inutili* (Bari 1911) pruža vrlo nepovoljnu sliku tzv. Morlaka što su bili regrutirani i poslani u Mletke, sliku koja zacijelo otkražava predo-džbe kakve su o našim ljudima iz Dalmacije imali tadašnji vladajući sljedoci mletačkog društva. Gozzi pod svaku cijeru želi biti zabavan i šaljiv, s motivacijom da ga i onako nikad nitko neće ozbiljno shvatiti. Valjda zato i piše o tzv. Morlacima kao o ljudima iz pećniskog doba. O Cozzijevu gledanju u Dalmatinske Zagorce pisao je prije nekoliko godina u *Nedjeljnoj Dalmaciji* (14, 21. i 28. siječnja 1979) Frano Baras, pod naslovom »Uspomene mletačkog plaćenika u Dalmaciji

u Dalmaciji kao i među vojnicima i drugim našim ljudima na mletačkom teritoriju Italije. Kakav je bio prvi odjek, kako su reagirali prvi njezini čitaoci, ne znamo, bar za prva dva tri mjeseca. Međutim, 10. listopada iste godine grupa od šest Sinjana, među kojima su bila dva niža oficira, podnosi na ruke prokuratora Foscarinija prijavu protiv autora knjige, s naznakom mjesta za koja se kaže da predstavljaju uvredu za državnu vlast i za stanovništvo sinjske krajine. Predmet se, normalno, našao pred istražnim sucima. Oni su najprije dali izraditi pouzdan talijanski prijevod naznačenih mjesta. Taj je posao obavio stanoviti doktor Nadal Nassi, koji je, kako se vidi po prezimenu, bio Zadranin. Njegov su prijevod na zahtjev suda provjerila još petorica poznavalaca hrvatskog jezika. Sav je taj posao oko prijevoda trajao oko mjesec i pol dana. Inkvizitori naime 24. studenoga 1747. izdaju nalog za hapšenje autora *Cvita*. A to su mogli uraditi tek pošto su proučili predmet u svjetlu onoga što su im pripremili prevodioci.

Još dok su okrivljenog pisca, koji je baš u to vrijeme bio bolestan (otjecale su mu noge), vodili iz Verone u Mletke gdje će ga zatvoriti u tamnicu *sotto i piombi*, upućen je nalog generalnom providuru Dalmacije da diskretno dade zaplijeniti sve primjerke Grabovčeve knjige do kojih bude mogao doći i da ih pošalje u glavni grad. Oko dva tjedna poslije, tj. 14. prosinca, upućena je nova naredba generalnom providuru: da sve pronađene i zaplijenjene primjerke *Cvita* dade javno spaliti na trgovima u Zadru, Splitu i Sinju, i da narodu objavi zašto se to radi uz napomenu da se zločinac nalazi u državnom zatvoru.

O preslušanju pronađen je samo jedan zapisnik, i to od dana 17. prosinca 1747. Iz njega se jasno ogleda da je Grabovac toga dana prvi put stupio pred istražnu komisiju. Zapisničar ga naime pri ulazu opisuje kao osobu srednjeg rasta, pedesetih godina života itd. Da je to bilo jedno od nastavljenih preslušanja, takav opis ne bi bio potreban. Upada u oči da se preslušavanje obavlja tri dana nakon što je izdana naredba da se knjiga spali a njezin autor okvalificiran kao zločinac. Pitamo se zašto je kraj takvih postupaka uopće bilo potrebno preslušavanje. Teško da je time vlast htjela stvoriti privid pravednog suđenja. Proizlazilo je to, kako se čini, iz shvaćanja konkretnog sudskog predmeta. Vlast je najprije željela spriječiti negativno djelovanje knjige, negativno, razumiije se, u njezinim očima. U toj akciji najbolje rješenje vidjela je u totalnom uništenju knjige. A što se autora tiče, za to je bilo vremena, pogotovu kad ga je imala u svojim rukama.

U pogledu Grabovčeve krivnje vlasti su bile na čistu. Ono što je njima, forme radi, trebalo, vidi se iz pitanja koja su mu istražitelji na onom jedinom preslušanju postavili. Kako je vidljivo u zapisniku, istražitelji se uopće ne zanimaju za detalje optužbe, oni ne pitaju što je autor pod određenim tekstovima mislio, kako određene stilizacije objašnjava. Njih je interesiralo da čuju iz njegovih usta je li knjigu napisao on sam ili mu je možda tko pomagao; zanimalo ih je dalje tko je platio tiskarske troškove i tko je knjigu razaslao po Dalmaciji i Mlecima; i na kraju, zanimalo ih je da li osjeća da je svojim pisanjem koga uvrijedio. Grabovac ništa nije nijekao, on jasno i otvoreno priznaje da je *Cvit* u cjelini njegovo djelo, da je sam namirio troškove tiskanja i ostalih usluga i da je knjigu sam rasposlao čitaocima. O sadržaju njegove knjige suci ga ne pitaju ništa. O tome su, očigledno, sudili oni sami, objašnjenja autorova nisu im bila potrebna.

Istini za volju, valja reći da se sud u ocjeni Grabovčevih stavova izraženih u *Cvitu* nije varao. Oni su doista bili antimletački. Ali ne u onom smislu u kojem piše inače vrlo savjesni Eterović; treba naime odbaciti kao nezasnovanu tezu da je Grabovac doživio ono što je doživio zbog buđenja nacionalne svijesti u Hrvata, ili zbog toga što je ukazivao na nekadašnju državu hrvatskog naroda. Iz čitava sklopa oko prijave i reagiranja na nju proizlazi nedvosmisleno da je Grabovac osuđen zbog antimletačkih stavova u svojoj knjizi. Da je tome tako, bar u ovom slučaju, najneposrednije svjedoči upravo Grabovčeva pjesma »Esortazione amorosa« koja je u cjelini prožeta vrlo jasno izraženim budilačkim i patriotskim akcentima. I to vladu nije smetalo, i ne samo da je nije smetalo, nego je pjesmu, kako se po svemu čini, pozdravila. Ako ona, ta naime pjesma, možda i nije sama sobom izazvala poznate zabrane našim zemljacima, mora da je pridonijela atmosferi u kojoj je rođena misao da se takva odredba donese.

Dokument o presudi nije sačuvan ili nije otkriven, ili je pak možda osuda izrečena interno. Ostali su međutim podaci o njezinu izvršenju: zatočen je Grabovac bio u franjevačkom samostanu na otočiću Santo Spirito, južno od Mletaka. Sačuvan je jedan dokument iz kojega se vidi da se osuđeni pisac obraćao nekom, nama nepoznatom, mogućniku s molbom da se zauzme za nj na nekom mjestu, ne kaže se gdje. Naivnost ga, čini se, ni tu nije ostavljala, jer izjavljuje kako je osuđen samo zbog neke krivo shvaćene rečenice i kako je spreman da odmah preuzme svoju raniju dužnost u vojsci. Ništa se ne zna ni o kakvoj intervenciji njegovih franjevačkih starješina koji su ga inače bez svake sumnje visoko cijenili, jer su ga malo prije izlaska njegove knjige bili proglasili »ocem provincije«, što je bio znak ugleda i priznanja.⁹

Grabovac je u spomenutom samostanu, gdje je bila tamnica za duhovna lica, iznuren bolešću i ojađen ljudskom zlobom, umro u veljači 1749. godine.

*
**

Grabovac započinje svoju djelatnost u struji protureformacije, ali on ne zazire ni od svjetovnih tema, ne zazire ni od narodne pjesme, iako mu se ne sviđa pretjerivanje s junaštvom, na primjer, Kraljevića Marka. Na tom frontu Grabovac pravi proboj. On prvi od naših pisaca dolazi na ideju da malim ljudima nije dovoljan samo katekizam. On zapaža bijedu naših ljudi pod mletačkom vlasti i određuje se prema njoj na način nepoznat dotada. Takvu liniju navješćuje već prva njegova pjesma, a njezin deseterački metar, bez obzira na to što on i nije pravi narodni deseterac, upućuje na vezu sa stvaralaštvom kojemu je tvorac i prenosilac obični puk.

Njegova »Esortazione amorosa« (koja u kazalu u knjizi dobiva naslov »Od kolunela kneza Antuna Kumbata«) ima dvojako značenje u njegovoj književnoj djelatnosti. Ona čini neodvojivi dio *Cvita razgovora*, i to od onoga trenutka kad ju je autor uvrstio u knjigu. Ali nastala je

⁹ Grabovac je — kako je to zapisao savjesni Eterović — odražavao prisne veze s franjevačkim samostanima svoje provincije. Iako mu materijalne mogućnosti nisu bile znatne, pomagao je samostane i crkve svoga kraja misnim ruhom, oltarskim slikama i drugim predmetima.

i isprva kolala kao samostalna pjesma, i to čitavih osamnaest godina prije knjige. Stoga se može, a, čini se, i mora interpretirati na dvojak način, jer se njezino značenje kao samostalne pjesme na određen način razlikuje od onoga što ga on ima u sklopu knjige. U statusu samostalne pjesme ona je rasturena kao letak među autorove zemljake na *terra ferma* a poslana je i u Dalmaciju. Imala je značenje otprilike kao danas kakva oštrija novinska kritika na račun zloupotreba u javnom životu. Samo Grabovčeva kritika seže daleko dalje od novinske kritike danas. Ona je uostalom bila sve prije nego bezazlena. Autor se obraća tuđinskoj vlasti s određenim zahtjevima prema svojim zemljacima koji odbacuju svoju narodnu odjeću, oružje i druge znakove narodne pripadnosti i preuzimaju strano. Za prekršitelje, odnosno za one koji ne bi slušali traži otpuštanje iz službe. Grabovac je, sva je prilika, bio svjestan što je to značilo. Gubitak službe za te naše vojnike ili starješine u ono doba u onakvim prilikama značilo je vratiti se u Dalmaciju škrtaj zemlji za koju se od škrtih plodova još morala odvajati četvrtina za vlasnika ili zakupnika zemlje; značilo je to vratiti se krvavom znoju i gladi istodobno. Moglo je to značiti i odmetanje i priključivanje kakvoj hajdučkoj ili uskočkoj družini pa robiti i plijeniti, ali nikad ne imati mira ni pokoja. A u predodžbama tadašnjeg običnog svijeta imati onakvu službu bio je bogomdan položaj. Prema tome, udarac koji se spremao bio je uistinu težak; samo takav je po mišljenju Grabovca mogao njegove zemljake odvratiti od ležernog odnosa prema vanjskim znacima narodne pripadnosti. Grabovac je s tim računao, računala je s tim i mletačka vlada donoseći navedenu naredbu. Stoga se vjerojatno s pravom očekivao pun uspjeh akcije.

Unekoliko novo značenje dobiva pjesma u kontekstu knjige. Ona tu, u knjizi, dopunjuje zaokruženost Grabovčevih pogleda na položaj njegovih sunarodnjaka i njegova naroda uopće u uvjetima tuđinske vlasti. Njegovi su stavovi pogađali i sudbinu i položaj običnog puka u tzv. vojnoj granici unutar Austrijske carevine. I graničare su njihovi vladari ganjali po evropskim ratištima za interese svoje vladarske kuće i države.

Ta najstarija Grabovčeva pjesma sastoji se od osamnaest deseteračkih katrena sa srokovima *aa bb cc* itd. Deseterci tendiraju prema narodnima, ali to autoru ne ide baš od ruke. Tek poneki stih zazvuči kao narodni, sve ostalo su uglavnom reci od deset slogova i ništa više. Ali pjesma i ne zahvaća neki događaj koji bi se eventualno mogao »ispri-povijedati« kao fabula prikladna za narodnu pjesmu, s tipičnim formulama i ponavljanjima. Ona je oštra kritika na račun hrvatskih oficira na mletačkom teritoriju u Italiji. Počinje od pohvale uzornih primjera, jedan od takvih je vojvoda Antun Kumabat, Kaštelanac, kojemu se iskazuje svaka čast i slava za poštenje, ugled i junaštvo, da nastavi kako svi na žalost nisu takvi. Zbog ovih drugih autor i piše svoju pjesmu. Svijetao primjer Kumbata služi mu za otvaranje problematike. Evo kako započinje kritika:

A ostale neboge vojvode,
kako koje Taliju pohode,
učine se oni Talijaši,
ter govore: »Mi nijesmo naši«.¹⁰

¹⁰ Svi citati donose se prema Matičevu izdanju *Cvita razgovora*, Stari pisci hrvatski, XXX, Zagreb 1951.

Briju brkove, skidaju narodno odijelo, oružje, nakit, oblače se na »lacmansku« (na talijansku); odbacuju čorde, a pripasuju neke »tupe ražnje«. ¹¹ Da ih Turci vide, nimalo se ne bi uplašili. Poziva ih stoga da se sakriju vide li pravoga Hrvata; a zapita li ih tko odakle su, neka zaboga ne priznaju da su Dalmatinci; bolje će biti ako kažu da su iz Ljubljane. Zašto baš iz Ljubljane, odnosno kako je ona stekla tu, u ovom kontekstu, ne baš slavnu reputaciju, ostaje nam nepoznato.

*
**

Podnosioci tužbe protiv Grabovca odabrali su najvažnije dijelove teksta, odvojili su upravo ono što čini jezgru autorovih shvaćanja. Ipak, ti dijelovi, gledani odvojeno od cjeline, strše i imaju više značenje parola nego što bi bili izraz konzistentnog pogleda na Dalmaciju i njezine probleme za Grabovčeva vremena. Potrebno je stoga raščlaniti cjelinu, i kroz nju pokušati utvrditi što vrlički pisac nudi svojim čitaocima. Sam Grabovac u »Opomeni k štociu«, koja ima funkciju predgovora, piše kako njegova knjiga ima dva dijela: »U prvom se uzdrže razgovori duhovni, sastavljeni u verše, od stvari različiti. A u drugome uzdrže se ukazanja vikova, naroda i kraljevstva.«

Pretežan dio *Cvita razgovora* organiziran je prema prastarom principu pitanja i odgovora: mladić (ili učenik) pita, starac (ili učitelj odnosno meštar) odgovara. Interpretatori Grabovčeva djela obično pod starcem podrazumijevaju samoga autora, što u načelu nije pogrešno, ali ipak nije cijela istina. Grabovac doduše jest tvorac odgovora, ali je on i tvorac pitanja. To prema tome znači da pod starcem ne treba obavezno i uvijek razumjeti autora; vrlički je pisac zasigurno svojim poukama, i vjerskog i svjetovnog karaktera, želio dati vid opće važnosti. Riječ je zapravo o obliku komponiranja, primjenjivanom još u antiki, koliko danas znamo, i veoma često u srednjem vijeku, u nabožnim štivima (na primjer, u *Lucidaru*, u raznim pitanjima i odgovorima o drugom svijetu i sl.). Upotrebljavali su ga i renesansni filozofi, doduše ne kao pitanja i odgovore, već su djela bila organizirana tako da kao učesnici sudjeluju filozofi od kojih svaki zastupa svoja gledišta. Primjenjivan je čak i u književno-teorijskim spisima (Girolamo Fracastoro). Do danas je kao oblik zadržan u katekizmu, koji je sastavljen naprosto od pitanja i odgovora.

Što je Grabovac upotrebio baš tu formu niti povećava niti umanjuje vrijednost njegova djela. Ipak, takav način organiziranja građe pružao mu je s obzirom na publiku stanovite prednosti. Za neobrazovanu ili sasvim skromno obrazovanu publiku takav je oblik razumljiviji, shvatljiviji i po tome prikladniji za težake i vojnike, kojima su njegove pouke u prvom redu bile namijenjene.

Prvi dio *Cvita razgovora* sadržava upravo ono što i sam autor kaže: razgovor duhovni. Riječ je o pouci o vjeri na nešto manje uprošćen način nego što je to inače u katekizmu. Uvodni »razgovor« između mladića i starca odnosi se na rat koji je tada bjesnio ili je bio zamišljen da traje. Možemo ga lako prepoznati kao tzv. nasljedni rat što ga je Marija Tere-

¹¹ I. Lovrić, *navedeno djelo*, piše kako bi dalmatinski Zagorci »ujedinjeni mogli biti strah i trepet svakog naroda, ali su radi nesloge svojih banova, knezova i kraljeva postali plijenom Turaka« (45). Tu je doduše riječ o Turcima, ali predmet iskaza jednako se mogao primijeniti i na Mlečane.

zija sa svojim saveznicima vodila (od 1740. do 1747) protiv nekoliko evropskih zemalja koje su pokušale da po smrti caričina oca podijele austrijsku carevinu. Autor zastupa gledište da ratovi izazivaju ne samo ljudska stradanja i uništenje materijalnih dobara; oni i kvare narod u moralnom i u svakom drugom pogledu. Čini se da je Grabovac i počeo od ratova kao opće kvarionice ljudi, kako bi time stvorio priliku da pored osude ratova izloži najrazličitije pouke.

Cvit razgovora je međutim zamišljen i kao svjetovna pouka, i to kao pouka osobitog karaktera. Dok u prvom dijelu pisac na odgovarajući način poučava svoje sunarodnjake o vjeri, u drugome nastoji da im dade sasvim drugačija znanja, da im pruži nešto što se do tada nije radilo, bar ne sa strane duhovnih lica, i ne u knjigama koje su imale biti pouka malom puku. U drugom naime dijelu Grabovac svojim čitaocima nudi opće podatke iz svjetske historije, podijeljene u šest »odsika«, upravo na šest »vikova«, otprilike na način kako je to uradio Juraj Baraković u svojoj *Jaruli* nešto više od stotinu godina prije njega. U prvih pet »vikova« izlažu se događaji prema *Bibliji* staroga zavjeta, šesti djelomice prema *Bibliji* novoga zavjeta i prema nekim općim priručnicima svjetske historije, vjerojatno takvima koji su u tadašnjim školama služili kao udžbenici. K tome onda Grabovac priključuje i neke podatke iz slavenske i hrvatske historije, po svoj prilici na temelju Orbinova *Kraljevstva Slavena*. A nešto je i sam pokušao osmisлити iz vlastitih zapažanja, osobito s područja ratovanja protiv Turaka. Sve je to u priličnoj mjeri konfuzno, što nije neobično za vrijeme kad je historijska nauka bila na veoma niskom stupnju, a kritičnost jednog Luciusa veoma rijetka pojava. Nešto su podrobnije zahvaćeni mletačko-turski ratovi, odnosno zgrade tih ratova u Dalmaciji s imenima vojvoda i serdara koji su se na bilo koji način u tim ratovima istakli. Izvori su mu po svoj prilici bili mletački diaristi, a ponešto je i sam kao suvremenik o određenim događajima znao.

U okvir tih posljednjih ratova protiv Turaka autor smješta karakterizaciju svojih zemljaka, prije svega onih sinjske i onih vrličke krajine, s isticanjem njihovih junaštava i kukavičluka; karakterizira tu i one kod kuće i one u mletačkoj vojsci, na *terra ferma*. Međutim, ono bitno što je Grabovac nosio u sebi i što je morao povjeriti svojoj knjizi jesu upravo oni stavovi što su upali u oči određenom broju njegovih zemljaka iz Sinja i koji su najzad poslužili njegovim neprijateljima da mu dođu glave. Najprije treba podsjetiti na najraniju pjesmu koja se sada nalazi u kontekstu sa stavovima koji jasno daju naslutiti gdje Grabovac vidi glavne uzroke općim nedaćama naroda. Odbacivanje narodne odjeće što je prakticiraju hrvatski oficiri u mletačkoj vojsci samo je detalj u općoj slici naroda koji zbog dugotrajnih ratova i kronične neimaštine vodi borbu za golo fizičko održanje. Sasvim je lako zamisliti da narod u takvim gotovo bezizlaznim situacijama počinie gubiti svoj identitet i postaje polako tuđinski privjesak, rezervoar odakle strana vlast bez ozbiljnih zapreka crpi poslušne vojnike i pokorne težake i slugе. Grabovac se u stvari već na samom početku svoje vojnokapelanske karijere upušta u borbu za bar malo ljudskog dostojanstva za svoje zemljake. Tu su i klice njegovoj knjizi kojom se određuje prema tadašnjoj općoj situaciji. Iz takve klime dolazi do njegova poziva Dalmaciji (»Slava Dalmacije«) na buđenje, jer je dugo »spala« i gotovo zaboravila što je nekad bila i kakve je ljude u sebi gojila.

Ta prva pjesma o domaćim stvarima dolazi u knjizi nakon niza prozanih i stihovanih sastava iz opće historije, o Gotima, Langobardima, Slavima i posebno o Dioklecijanu Solinjaninu, da nakon toga produži o Dalmaciji samoj već spomenutom pjesmom »Slava Dalmacije«. Pošto (u pjesmi) konstatira kako je Dalmacija »doli pala« i kako se u zemlju ukopala, nastavlja s pitanjima:

Kamo tvoja stara sila,
kakva jesi prija bila?

nakon čega slijede gorke tvrdnje:

Nevirnici sad te gaze,
što si bila, to ne paze.

Tvrđnju o nevjernicima što Dalmaciju sada gaze protumačili su njegovi prijavitelji kao uvredu mletačke vlasti, jer u doba mira — pisalo je u prijavi — tom zemljom ne hodaju Turci već podanici mletačkog dužda; ti nevjernici dakle nisu nitko drugi nego mletačke vlasti ili domaći ljudi u njezinoj službi, što na kraju dolazi na isto. Dalmacija, personificirana, odgovara autoru da joj najprije podigne ploču, jer ona je u grobu iako još živa. Potrebno je dakle odvaliti nadgrobnu ploču da bi se s njom prozborilo. Prevedeno na obični jezik, to je značilo da Grabovac smatra kako mletačka vlast njegovu domovinu drži u grobu. Ne manje porazne su i riječi Dalmacije: njezina slava bila je nekad veća nego ona sokolova, zmajeva i lavova. Naslanjanjem na državne ambleme onoga vremena, možemo bez daljnega pod lavom razumjeti Mletke, pod zmajem Tursku i pod sokolom Austriju. Drugim riječima: Grabovac zapravo tvrdi kako je Dalmacija nekad bila slavija nego što su sada najjače države na tom prostoru. Razumije se da je to za mletačku vlast u najmanju ruku bilo antidržavno huljenje. Kad se tome dodadu još i autorove tvrdnje kako Dalmacija nikad nije bila stisnutija nego sada i kako je sada svaka »rđa gazi« ili kako je puna »svake rđe« i kako se može očekivati da će u budućnosti biti još i gore, onda se jasno pokazuje da se mletačka vlast nije mogla kolebati u ocjeni Grabovčeva pisanja. Još neposrednije i stoga uočljivije dolaze na vidjelo Grabovčeva gledanja na tuđinsku vlast u pjesmi osmeračkog metra »Od naravi i čudi rvacke«. Dva su stava u toj pjesmi osobito upadna. Jedan se odnosi na pozivanje na »sklad« (slogu):

Da b' Rvati skladni bili,
ne b' ovako žalost pili:
reko, da bi sklad imali,
svim bi svitom ti vladali.

Što je Grabovac tim svojim stihovima govorio svojim sunarodnjacima, što tuđinskim gospodarima? Poziv na slogu u onim prilikama u daljnjoj je konzekvenciji značilo: slože li se, Hrvati bi mogli sami sobom upravljati, i ne sami sobom, već i drugima. Odatle do misli o potrebi rušenja tuđinske vlasti u Dalmaciji nije bilo daleko. Nema dakle sumnje da je i sudska komisija u tome vidjela podrivanje državne vlasti.

Drugi stav koji ovdje valja istaknuti izražavaju stihovi:

Kad kralj oće kog da srve,
tad Rvate meće prve,
a dobitak kad se dili,
tad pitaju: »Gdi ste bili?«

Istina je, dužd nije kralj, niti je Mletačka Republika kraljevina, ali nikom ne treba previše razmišljanja da zaključi da Grabovac govori o Dalmaciji, dakle o pokrajini u kojoj funkciju vladara odnosno kralja ima dužd. Izvan svake je dakle sumnje: vojni kapelan hrvatske konjice u službi mletačke države neskriveno tvrdi kako mletački zapovjednici stavljaju Hrvate na najkrvavija, dakle i najopasnija mjesta u borbi, a kad krvavi posao obave pa eventualno pitaju što za sebe, dobivaju odgovor koji je značio potpunu negaciju njihovih žrtava. Po nekoj demon-skoj logici istu je sudbinu režirao slučaj i graničarskim vojnicima, dakle našim ljudima s druge strane mletačke granice prema Austriji. Graničari su, od 16. do 60. godine života, za interese habzburške kuće i carstva krvarili Evropom i stjecali od tamošnjeg stanovništva neslavne kvalifikacije pljačkaša i razbojnika, što su oni, pri ondašnjim intendanturama, po svoj prilici i morali biti kako bi se uopće održali. Međutim, Grabovac je pisao o Dalmaciji i za Dalmaciju, pa koliko god se njegova kritika odnosila i na položaj našeg svijeta na Vojnoj granici, sudska komisija koja je trebala presuditi piscu nije se brinula za sigurnost Austrije već za sigurnost Mletačke Republike. Tu dakle kolebanja nije moglo biti.

Bilo bi pogrešno misliti da Grabovac pjeva žalopojke za prošlim vremenima. Spominjanjem prošlih vremena kad je njegova zemlja bila slavija i od Mletaka i od Austrije i od Turske, on svoje sunarodnjake želi upozoriti da nisu uvijek biti tudinsko poslušno roblje ni izvorište pokornih vojnika, već da su i oni imali i svoju vlast i slavu koja je čak nadilazila slavu onih koji ih danas ugrožavaju.

Pored navedenih tema Grabovac obrađuje i neka opća i posebna pitanja iz historije svoga naroda kao i onih s kojima je njegov narod na ovaj ili na onaj način bio u vezi. Najveće značenje a i najviše prostora zauzimaju prikazi borbe protiv Turaka, ali ne propušta da se zadrži i na starim Rimljanima, Gotima, pa i na Slavenima itd. Stvari mu nisu baš sasvim jasne, jer upotrebljava više termina za isti pojam na način koji pokazuje nedovoljno snalaženje u toj materiji. Tako na jednom mjestu piše o »Krovatima«, ali kao da mu nije jasno da je riječ o njegovu narodu, naime o »Rvatima«, kako on piše. Ipak, Iliri i Rvati su mu isto. Na jednom mjestu naime izrijeком veli da su isto »ilirički, pak slovinjski, potomtoga rvacki evo i danas. Tri su imena, a jedan je isti jezik«.

A ono čime je neposredno izazvao svoje zemljake Sinjane sadržano je u tekstu pod naslovom »Od Vrljike«. Sastav je komponiran u obliku pitanja i odgovora. Nakon malog historijata sugovornici se odjednom nađu pred tadašnjim vremenom, odnosno pred pitanjem kakvi su Vrličani a kakvi Sinjani. Riječ je o antagonizmima koji su tko zna zašto i tko zna otkada vladali između navedenih varošica koje su prošle svoj martirij za dugotrajnih ratova s Turcima i koje su jedna drugoj predbacivale kukavičluk ili čak izdaju. Grabovac, prvo, Sinjanima odriče junaštvo navodeći, na usta starca, kako su okolni Turci, ako bi se o što inatili, običavali govoriti: »Eno Vrljika, trčimo podanju. Vidićemo se, Vrličani ne gledaju ni mene ni tebe«. Znači: i Turci znaju da su Vrličani pravi junaci. Daljnja karakterizacija Vrličana i Sinjana ogleda se, opet, u konstataciji mladića koji govori kako je čuo gdje neki Turčin pjeva: »Kaurski je svetac na Graovu, a Turski na donjoj Cetini«. Mladić pita starca da mu protumači »što to oće reći«. Starac odgovara da to znači

da su na Graovu kršćani (tj. Vrličani) pobjeđivali Turke, a u Cetini donjoj (tu su Sinjani) da su Turci pobjeđivali kršćane. Kao svjedoke za svoje tvrdnje navodi starac jedno određeno ime iz Sinja i također jedno određeno ime iz Livna. Napominje usput i to kako je nedavno zbog izdaje Sinjana bio zarobljen neki mletački konjički zapovjednik.

Pored već prikazane pjesme »Esortazione amorosa«, kojom je autor, kako se vjerovalo, natjerao svoje zemljake da ponovno obuku narodnu nošnju, ovaj je tekst po svoj prilici bio presudan za onu grupu Sinjana koja se odlučila da protiv autora podnese tužbu mletačkoj vlasti. Nema naime nikakve sumnje da je i među Vrličanima i među Sinjanima bilo ljudi srčanih i hrabrih, jer da ih nije bilo ne bi se na onim vjetrometinama održali, kao što nema sumnje ni u to da je i u jednoj i u drugoj sredini bilo i ljudi manje kuražnih. Čini se da se Grabovac nije baš umio ophoditi u delikatnijim situacijama, nije čak umio ili nije htio da eventualno nađe kakav figurativan izraz, već je nastojao udariti pravo u rebra u situacijama koje su najmanje bile prikladne za takve udarce. Svojim pak gotovo neprikrivenim stavovima prema Mlecima on je svojim prijateljima naprosto ogolio vlastitu utrobu i pružio im oružje kojim će ga definitivno ušutkati.

Ni o nekim drugim gradovima svoje zemlje nije imao dobro mišljenje, što ne mora naravno biti neobično. Neobično je to što ga je na uvredljiv način iskazivao. Tako o Omišanima piše kako su bili prijatelji Skradinjana i Senjana i zajedno s njima robili i plijenili po moru i po kopnu, »ma ih Mlečani poškopiše, da ne kreu više«. U tekstu o Solinu naprotiv glasi se vrlo pozitivno, posebno o ljudima što pripadaju splitskom arhibiskupatu. Oni su — veli — »žestoki junaci, slobodni vojnici, vrli na oružje, snažni na veslo, virni svome kraju, svesrdni prijatelju, čista srca pram svakim, da takoga naroda na svitu nije bilo. Svak se tome čudi: ili to zemlja davaše ili aer aliti arija prigibaše«. A ono dalje od Neretve do Bojane »ljudi jesu šaroviti, a svaka je živina šarovita lipa viditi, ma ne čovika«. Ni s te strane dakle povlađivanje nije mogao očekivati. Ipak optužujući svoje zemljake za kakva nedjela, ne propusti da kaže kako su oni to naučili od drugih.

U prikazivanju povijesti pojedinih naroda (ako se to smije poviješću zvati) Grabovac ne pokazuje suviše sistematičnosti. On pod naslovima koji obvezuju bar kakvom-takvom razradom daje tek popis ljudi što su u određenim ratovima poginuli, svrstavajući ih prema mjestu rođenja ili prema mjestu pogibije. Relativno najsystematičniji je u opisu »Ungarije« i »Ungara«, iako su mu njihovi počeci mutni; vidi ih u čudnovatom spoju nekih žena naopakih žena čarovnica, što ih je njihov kralj nage protjerao, i također čudnovatih stanovnika Skitije. Ali kad su se napokon konstituirali kao država u Panoniji i primili kršćanstvo, zaslužuju svaku hvalu i slavu, prije svega zbog odlučne borbe protiv pogana.

No baš u prikazu Ugarske i njezinih stanovnika dolazi do izražaja autorova nesređenost u prikazivanju prošlih događaja. Naime već u toj prilici on iznosi mnoštvo podataka o Turcima i Srbima, da poslije u tekstovima koji su posvećeni upravo Turcima i Srbima ponovi sve ono što je već prije rekao o stanovnicima Ugarske.

Posljednji historijski prikaz odnosi se na Turke i na njihove početke, pri čemu znatno mjesto zauzima nastanak muhamedanstva. Autor i u raspravljanju o kršćanima često ne može sakriti netrpeljivost; u ovom tekstu o Turcima kao da ne zna za granice. Bila je to vjerojatno posljed-

dica određenog odgoja u vjerskim školama kao i pojačanog zuluma turskih pograničnih glavara za posljednjih ratova.

Opće pouke Grabovac zaključuje s dva manja teksta u kojima poučava kako i o čemu treba razgovarati u raznim prilikama s predstavnicima raznih položaja i zanimanja. Kao što je knjiga započela razgovorom starca i mladića, tako razgovorom i završava. Mladić naime upada pitanjem s primjedbom da autor nije naveo »stari(h) iskazaoca za svidočbu« svoga »govorenja« i da u knjizi ima »mnogo pomanjkanja u ričma i slovima«. Starac na obje primjedbe daje objašnjenje.

**

Grabovčev *Cvit razgovora* nije književno djelo u strogom smislu riječi, ono je na granici između pouke i pokušaja književnog oblikovanja. Totalno angažirano i vrlo jasno usmjereno, ono je zasnovano na poelici doslovnog značenja, osobito u drugom dijelu. Grabovac ga je zamislio i izveo kao štivo za običan svijet — za teške mukotrpnike na gospodskim, serdarskim ili samostanskim zemljištima mletačke Dalmacije, kao i za one koji su, privremeno ili trajno, dignuti sa zemlje da kao vojnici kod kuće ili na *terra ferma* »ispriko mora« čuvaju sigurnost Mletačke Republike.

Već su bila prošla dva stoljeća od vremena kad je jedan drugi hrvatski pisac — Splitsanin Marko Marulić — napisao jedno djelo za male ljude, za one »ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«. Ali je Marulić *Juditu* u »versi hrvački« izveo u doba kad su Turci bili gotovo u zenitu svoje snage i moći i kad je trebalo nemalo hrabrosti ne samo da se bori nego i da se živi. Grabovac, naprotiv, za male ljude piše u vremenu kad je turska opasnost doduše još bila svježja prošlost, ali ipak prošlost koja više nije imala mnogo šansa da se vrati. Grabovac zahvaća Dalmaciju i njezine ljude nakon nekoliko do krajnosti iscrpljujućih ratova koji su izbrzdali njegovu domovinu i njegove zemljake i u velikoj mjeri nagrizli patrijarhalna shvaćanja ostavivši im u baštinu i u novim uvjetima borbu za goli opstanak.

Iz navedenih činjenica nedvojbeno proizlazi i značenje Grabovčeve knjige. U njoj tema nije obrana od Turaka kao svojedobno u Marulića. Turci i junaštva u borbi protiv njih ovdje su sredstvo za izražavanje nečega drugoga.

Rečeno je naprijed: Grabovac se javlja u struji protureformacije, u struji kojom u njegovo doba dominiraju dalmatinski i bosanski franjevci sa svojim nabožnim spisima, gdjekad u narodnim desetercima ili osmercima, ali redovno u službi nabožne teme i s izrazitom naklonošću prema narodnom jeziku. Grabovac zastupa i nabožne teme i u samom *Cvitu razgovora*, ali čini i zaokret: okreće se izrazito svjetovnim temama krčeći time nove putove kojima će, nakon njega, s više sigurnosti i s više iskustva poći autor *Razgovora ugodnoga*, Andrija Kačić Miošić.

Grabovac je vjerojatno poznao *Kraljevstvo Slavena* Mavra Orbina (ili ga je bar krišom prečitavao, jer je bio na poznatom indeksu zabranjenih knjiga); nije isključeno da je uočio i na zadarskim, hvarskim i splitskim piscima XVI i XVII stoljeća. O tome na žalost nemamo pouzdanih svjedočanstava. O vezama književnih centara duž naše jadranske obale zna se podosta; znatno manje ili gotovo ništa se ne zna o vezama sa zaleđem dalmatinskim i bosanskim. Za Divkovićevo poznavanje neposredno svjedoči tiskanje jednog Vetranovićeve prikazanja.

Da je Grabovac čitao tadašnja nabožna štiva što su nastajala u Dalmaciji i Bosni i tiskala se mahom u Mlecima ne može biti sumnje, jer ih je morao čitati već zbog karaktera edukativne ustanove koju je pohađao i zbog karaktera zvanja za koje se spremao. Divkovićeve *Beside* što su se mnogo puta pretiskavale, Margetičeva *Fala od svetih*, Babićev *Cvit razlika mirisa duhovnoga* i druge slične sastave zasigurno je morao imati u rukama. Zacijelo je zagledao i u jezične udžbenike kakvih je tada bilo više, upravo za potrebe franjevačkih đaka. Jedan od takvih bila je i gramatika Tome Babića (*Prima grammaticae institutio pro tyronibus illiricis accomodata*, Mleci 1712), koja je znamenita po tome što njezin izdavač i tiskar Bartul Occhi na dodatnim listovima toga priručnika oglašava kakve sve »hervacke« knjige ima u svojoj »butigi na Rivi od Harvatov«, s naznakom cijena. Od 52 naslova dvadesetak ih je svjetovnog karaktera. Za nas u ovom slučaju a i inače za sudenje o difuziji hrvatskih renesansnih i postrenesansnih knjiga u prvoj polovici XVIII stoljeća važan je podatak prema kojemu Occhi nudi *Juditu* (Marka Marulića),¹² *Vazetje Sigeta grada* (Brne Karnarutića), *Jarulu* i *Vilu Slovinku* (Jurja Barakovića), *Pjesni razlike* i *Pjesni ljuvene* (?) Dinka Ranjine,¹³ *Suze sina razmetnoga* (Ivana Gundulića), *Mandaljenu pokornicu* (Ivana Bunića), *Robinju* (Hanibala Lucića) i *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (Petra Hektorovića) i još neke anonimne svjetovne sastave.

Mogućnost da upozna navedena djela za Grabovca je postojala, no da li ih je doista i čitao, teško je sa sigurnošću reći. Jer neki stilski i uopće neposredniji jezični dodiri teško se mogu prepoznati u njegovu djelu. Ipak, nije isključeno da su ga navedena djela bar idejno inspirirala. Međutim, otvaranje problematike, ili bolje reći: postavljanje problema tadašnje Dalmacije na način kakav je prezentiran u *Cvitu razgovora* mora da je sam osmislio na temelju vlastitih zapažanja i razmišljanja.

Pa iako mu je djelo spaljeno, a on sam svoju otvorenost platio glavom, njegov *Cvit razgovora*, osobito drugi dio, nije nakon njega prestao živjeti. Gotovo cio njegov svjetovni repertoar stavio je Kačić u osnovu svoga *Razgovora ugodnoga*, ali na nešto drugačiji način. Poučen Grabovčevom sudbinom, Kačić ne dira mletačku vlast, čak joj ponekad i kadi,¹⁴ niži sam sebi stvara neprijatelje u vlastitom narodu. Ali čini nešto što je bilo i u Grabovčevim intencijama: poučava svoje zemljake, prije svega »siromahe težake i čobane naroda slovinskoga« da i oni imaju svoju povijest, da su se nekoliko stoljeća uspješno nosili s Turcima i oslobodili se, što je sve skupa navodilo na ideju da se takav narod može nositi sa svakim neprijateljem, pa i s onim koji ga sada gazi.

Grabovac nije osobit pjesnik, stih mu je najčešće nezgrapan; više pažnje zaslužuje njegova proza kao primjer razgovornog jezika tadašnje Dalmatinske Zagore i kao stupanj razvoja hrvatskog književnog jezika. Njegove ideje pak, koje su tiskanom riječi izražavale istinu o položaju dalmatinskog svijeta pod tuđinskom, mletačkom vlasti, i posebno tragična sudbina koju je na crti svoga protivljenja doživio, smještaju ga među svijetle likove naše prošlosti što zrače i danas.

¹² Occhi ne navodi imena autorā; zato ih ja stavljam u zagrade.

¹³ Jedino tu i uz *Robinju* mletački »knjigar« bilježi i imena autorā; stoga ih ja tu ne stavljam u zagrade.

¹⁴ Vidi moj prilog: »Značenje Kačićevih predgovora«, *Zadarska revija*, XI/1962, br. 1, str. 8—11.

*Franjo Švelec: THE TEACHING AND MESSAGE OF GRABOVAC'S
»CVITA RAZGOVORA«*

S u m m a r y

Beside the elementary facts of the life and work of Filip Grabovac, the author in this article gives an analysis of his oldest poem in its dual significance both, as an independent composition, and as an integral part of his »Cvita razgovora« to which it was attached twenty years after its first publication. Subsequently he draws attention to the special significance of Grabovac's book in the general cultural climate in the so called Venetian Dalmatia of the first half of the XVII century. Namely, Grabovac represents a change in relation to the previous practice of writing: alongside religious teachings (in the first half of the book) he gives (in the second part) teachings in the basics of world and national history. It is true that these are vague and unclear, yet nevertheless they are given in a fashion which testifies that the writer hankers for the national coming to consciousness of his fellow countrymen amidst conditions in which protracted foreign rule had almost erased in the people the consciousness of their identity. Indeed, in the realization of this basic idea, Grabovac acted with the best of intentions, but also extremely naively: flagellating certain vices and behaviours of his countrymen he had sufficiently concretized for them to recognize themselves, by which he drew upon himself hatred and the desire for revenge. Accused before a Venetian court of anti-Venetian activity by his own countrymen, he died after two years of imprisonment on the islet of Saint Spirito, south of Venice.

Grabovac is mainly important for the ideas he held at the time and in the space where he appeared. Through them he blazed the path for Andrija Kačić Miošić who, enriched by his experience and instructed by his ill-fated destiny, will carry on his work.